

ha rēreheni Yanomami pē i h a m i , a i Yanomami pē maxi ihami, xawara nohi wāriwāri tē pē poimapehe: huxiri, hura, 'álcool', tē pē r ē porepimaiwehei, (drogas), suwē na no kōamamotima (prostituição) ei tē pē rē kui xapono pē hami tē pē pēraaihe tēhē pruka xawara wāritiwē pē kuprou xarayou. Davi Yanomami xo, ihrupī Dário xo Londres a “cidade” hami papeo si oni yupire hērima, 'Governo' ai urihiteri pē iha kipi payerimamopī xi totihitawē yaro. 'Governo Britânico' (Inglaterra) urihiteri iha, papeo si oni pehetipīpramai xi totihitawē yaro kipi ā hapima, 'Governo' ai urihiteri pēni tē totihitapraihe tēhē, tē yai rē yumopouwei,

Wã oxehamatima

'Poesia' pēma tē hititi mima:

Yanomami pēni 'poesia' kái taprai taohe: wa wã rē haiwei naha, wa wã wayou rē kuaaiwei naha, porakapi kipi wayamou tēhē, kipi xaporimou tēhē, kipi ā rē hapiwei naha, hekura amoa a kái tai tēhē, reahu tēhē amoa pē kái taihe tēhē, tē pē himomai tēhē, tē pē uhutimomai tēhē, matohi pē wãha pouhe tēhē, matohi pē wãha pou rē yaitaaiwehei naha, wa wã hai he rē yaxuxouwei naha, ihi tē wãha, 'poesia': wã oxehamatima.

Pei yo mī tari ha

**Pei yo mī tari ha maa ma kuoma
Maa ma kuoma pei yo mī tari ha
maa ma kuoma
pei yo mī tari ha maa ma kuoma**

**Ei tē rē kui ya tē nohi mohotuprai he
yatio mai kē tē**

**ai amo ya mamō kipi waximi he
parohowē ihi ya mamō kipini
ya tē nohi mohotuprai he yatio mai kē
tē pei yo mī tari ha
maa ma rē kuonowei**

**maa ma kuoma pei yo mī tari ha
pei yo mī tari ha maa ma kuoma**

Yanomami pēni amoa pē rē taiwehei:

***Aimawē, ai, aimawē,
kiaromari pē raxapi no,
aimawē, ai, aimawē.***

***Karēwēriwē ē, karēwēriwē ē,
kanapororiwē pēki,
karēwēriwē ē, karēwēriwē ē***

***Kōikiowē, kōikiowē,
moyenarini ware nopē
kōikiowē, kōikiowē.***

***Ka, karēmapēwē, ka, karēmapēwē
āyakōra maki ka,
karēmapēwē, ka, karēmapēwē.***

PROGRAMA DE EDUCAÇÃO BILINGÜE DA SECoya

Colaboradores:

Professores Yanomami Ironasiteri;
Professores Yanomami Iximaweteri
Professores Yanomami Pukimaweter
Anne Ballester

Professores Yanomami Raitateri;
Professores Yanomami Konapimateri;
Professores Yanomami Parahiteri;
Otávio Ironasiteri Yanomami
Professores napē e coord. De educ.

Diagramação:
Gabriela ni kōputator tēki
wanowano pesi taprarena
Fotos:Arquivo fotografico Secoya

Manaus, 12 de novembro de 2007.

I ASSEMBLEIA GERAL YANOMAMI 2007

Abertura da Assembléia com a apresentação dos Participantes

Nº17 ANO 05

I Assembléia Yanomami 2007

Lula xo, Davi Kopenawa a xo,
pruka pēriami pē Yanomami

Davi xo Dário xo
Europa a urihi hami

Wã oxehamatima

terre des hommes
L'AMAZONIA É NOSSA
acompanhamos com você

terre des hommes
suisse

Grupo de Discussão de Alternativas Econômicas Sustentáveis.

kái kuoma, ACIMRN teri pē kái kuoma.

Hapa “grupo” yama ki ha kuraruni, Saúde yama tē wãha tama: Funasa teri pēni “Convênio” Secoya teri pē iha tē hipēa hēriimihe yaro. Hapa tē rē kuonowei naha, yama tē taprai xi totihitawē yaro, ihi yama tē wãha tama.

Kama Funasa teri pēni “remédio” ki no ha kōapraheni, Secoya teri pē iha ki kōapramaihe yaro. Ki ha kōapramaheni, xapono pē hami ki ximaihe yaro. Funasa teri pē iha, Yanomami yama kini Secoya teri pē iha “convênio” yama e tē hipēai xi totihitaoma yaro, ihi yama tē noa tapoma. “Funasa teri pēni 'remédio' ki no kōapraihe yaro, 'remédio' ki ropaaime. Ki ropaa mao tēhē, xawara a no tatao mai kē tē. Inaha yama ki puhi kui yaro, 'convênio'yama tē kōai xi totihitaoma. Kama Secoya teri pē imiki mī ha, 'convênio' tē kuo tēhē, Saúde tē yai totihiataroma yaro. Secoya teri pē imiki mī ha Funasa teri pēni 'convênio' tē hukēa mī ha yapareheni, ihi tēhē, tē wāritikema yaro, hei yama e tē ha wāritiaprakeni, ihi ei rē yama e tē noa tapou kupērahei. Ei yama e tē noa tapou tēhē, 'grupo' yama ki ha kuraruni, yama ki ha nikereraruni, yama tē wãha no wayoama. 'Grupo' yama ki rē kupramonowei hami, napē pē kái koyokomoma. **Dia 4 tē ha,** 'cartaz' napē pēni pē wāhimamahe. 'Cartaz' pē wāhimaraheni, tē pē no rē hēprai, tē pē wãha tamahe: 'poço artesiano da saúde', 'bote da saúde', 'transporte dos pacientes', 'remédio' pē no rē hēprai, 'médico', 'dentista', 'técnico',

'pagamento', porakapi 'dentista' kipi nakamahe. Marauiá u hami a rê huiwei, Padauri u hami a rê huiwei, ei kipi nakamahe. Ìhi tëhë, 'Documento da Saúde' Yanomami pëni a taprai xorayomahe, ìhi ei rê të pë wâha popehe.

Dia 5 të ha, 'Educação' të hami 'cartaz' a kâi kuprarioma. Padre Reginaldoni 'cartaz' pë wâhimama. Pë wâhimai tëhë, të pë no rê heprai, të pë wâha kupramoma: ai pë yahi hami 'escola' pë no hëprawë, ai 'escola' pë tare himamahe, 'Escola' pë tare himanowehei, Marauiá urihi teri pëni: Bicho-Açu, Pukima, Raita, Kona. 'Escola' pë no rê hëprai hami: Katakata, Pahana, Waharu, Rahaka, Xihô. Xihô urihi teri pëni 'escola' a wâha pouhe tëhë, Padauri urihi teri pëni e të xi wârihiapramahe. Marauiá urihi teri pëni Xihô urihi teri pë payerimai xi totihitaomahe. Napë pë ã rê hurayonowei: “Weti iha wama a 'Documento' hipëapë?” napë pë kuma. Napë pë kui ha Yanomami yama ki ã hurayoma: “Prefeitura' të ha yama a hipëapë” Yanomami yama ki kuma. Napë pë ã hua kôrayoma: “Awei, Prefeitura urihi teri pë 'escola' hui xoa hëripë”, inaha napë pë kuma. Padauri u hami, 'escola municipal' de Barcelos pë hõra hupë, Demeni u hami ai pë kâi hõra hupë. Professores Aracá urihi teri, 'escola' a ha, pë kuaai makui, 'Novas Tribos' pëni pë no hõra kôamaimihe. 'Escola' pë rê kui ha, yâa henapë pë xirô yoo tëhë, 'escola' pë tarei yaro, 'escola de alvenaria' a nakamahe. Direitos Indígenas të ha, 'documento' yama pë wâha no rii wayoama. João Mineiro iha 'documento' yama ki nakimama. João Mineironi pei të pë wâha pata xomi hõra tai yaro. Yanomami yama kini ei të nohi pata wâripoma. Yama të pë wâha tai ha, João Mineiro yama ki iha a wâ pata hama: “Kama wama ki wâha yaio xoaopë. Wama ki rê keonowei hami, ìhi wama të pë wâha yehiapai xoaopë”, inaha a pata kui xoaoma."Hii hi të ha, ai wama ki keprarioma, yupu uxi kasi ha ai wama ki keprarioma, maa ma yërëopë ha ai wama ki keprarioma, ìhi ei rê wama të pë wâha yehiapai xoaopë”, a pata kuma, João Mineiro. Kuwë yaro 'Documento' yama a rê ximaiwei, yama a kâi taprai xorayoma.

Dia 6 të ha, Desenvolvimento Sustentável të ha, Valdir do Bicho-Açuni Paulo Welker a nasi himama. Júlio Iximauterini, Carlito Iximauterini, Joaquim Xamatauterini, ei pëni Desenvolvimento Sustentável të rê kui, të nasi himamahe. Të nasi himaihe tëhë, Tiago Yapahana urihiterini Desenvolvimento Sustentável të noa hurema. Tiago xaponopi hami 'viveiro' të no hõra nihi yaro, të pehetiaprma. Pruka nii hi pë hõra kuprawë. Yanomami yama kini Desenvolvimento Sustentável teri yama pë nasiaprai ha, Paulinho përiami Secoya teri a wâ hurayoma: “Kamiyë Secoya teri ya përiami makui, ya të peheri taimi xoa. Henaha Silvio a rê kôorayoi iha wama të yai kateheprapë” inaha Paulinho përiami Secoya teri a kuma. A ha kuni, Desenvolvimento Sustentável yama të wâha tirakema. Ìhi të wâha ha huhekinì, Pró-Amazônia të ã hami yama ki ã hai piyëkema. Pró-Amazônia teri a napëni 'Projeto de Artesanato' të ihirupi himama. “Yanomami wama kini wamare a puhii tëhë, ya yai kuaapë. Wii, xoto..., ei të pë rê kui të pë ha ya kuaai xi totihitawë. Ìhi të rê kui, të yai kuprou tëhë, yami yani pëma ki matohipi hipëi mai kē të, napë pë ihami. Kama wama ki xo, kamiyë xo pëma të pë hipëpë”, i n a h a P r ó - Amazônia teri a kuma. “PDPI të rê kui ai të wâha rii. K a m i y ë y a rê kuaare ha ai të wâha rii” inaha Pró-Amazônia teri a napë kuma. Ai a yahi ha yama ki yokarayo hërima, Salesiano a yahi ha. Yanomami yama kini Silvio yama a wârima: “Exi të ha PDPI urihi teri të pë hika rimou totihiataroimi? Inaha taeni, PDPI të rê kui yama të puhimi, kama pë hika rimou totihiataroimi yaro”, inaha Yanomami yama ki kui ha, Silvio a wâ hama: “Kuikë PDPI urihi teri të pë xurukou tëhë Pauloni técnico pë ximai tëhë, të waitihehë! Dinheiro ki rê kui, ki kâi haa waikirayoma yaro, kaukau të pë rê kui, técnico pëni të pë mi kâi yamora kirihei. PDPI einaha të xurukou tëhë, wama të waii tëhë, të totihitaprou mai kē të. Të xurukou mao tëhë, wama të yai waii tëhë, ìhi pei rê të no yai ma maprariopiwei”, inaha Silvio Yanomami yama ki iha a kuma. Ìhi tëhë yama ki ha watoxepraruni, Silvioni wamare ki wârima: “Assembléia të rê kui, wama të totihitaararema?” “Awei, awei, awei, awei, të totihitaoma” Yanomami yama ki kuma Silvio iha.

Simão, Nelson, Vicente, Estevão, Hipólito, Jonas

Lula xo, Davi Kopenawa a xo, pruka përiami pë Yanomami pë maxi xo pë rê kôkamonowei São Gabriel da Cachoeira hami.

Lula a huma, São Gabriel da Cachoeira hami. “Reunião” të hami Yanomami pë maxi pë xo, '21 de setembro' të pë kôkamoma. Márcio Meirani të yairema ' M u n i c í p i o ' Yanomami pë maxi pë peheriopë hami. PAC të wâha rê kui, 'Educação', 'Saúde', 'Transporte' ei të pë rê kui të pë wâha riyâ ha taheni, të pë kôkamoma, 'Ministro da Saúde', 'Justiça' a xo, 'Governador do Amazonas' a xo, a wâ huonomi, ai napë përiami pë xo. Përiami pë nakimou rê kuaiwei naha, pë ã hirirema, Lulani. Përiami pëni Yanomami pë maxi papeo si pë ximiremahe. Lula ihami, inaha taeni a wano ha xomi mohotioma, inaha taeni a wâ huonomi, përami pëni të ã hiriai haikionomihe, të xoa. 21 të ha pë kôkamoma, harika kama pë ha rukëa haikiprarini, pei yo ka kahua xoakema, ai të pë riyâ rukëmai ha maoheni. naha taeni PAC të wâha no wëai puhiopehe yaro. FOIRN teri pëni, Funai përiami a xoamahe. Të pë kôkamou xi totihitaoma, FOIRN e nahi ha makui, e nohi wâritioma kuwë yaro, 'Militar' e nahi ha të pë kôkamou xoaoma. Domingo Barretoni Lula iha papeo si hipëa kôkema, hotehote si xo, tutetute si xo, inaha të pë hipëa kua kôkema. Lula iha Domingo Barretoni pei imiki ha papeo si hotehote si hipëkema, tutetute si kâi hipëkema, ìhi si ki ha papeo hotehote yama si ki rê hipëkemonowei, ìhi wa ki topramapë. 'Governo Federal' urihiteri pë xo, 'Governo Estadual' urihi teri pë xo, 'Governo Municipal' teri pë xo, ONG’s urihiteri pë xo inaha të pë riyâ ha kôkamoni. Ei të ha të pë kôkamomai xi totihitawë. Exi të ha të pë kôkamomai xi totihitawë xoa wehe: Indígena pë rê yaitai naha, napë pëni të nohi ohotapopehe. Indígena no patapi pë rê kuaanowei naha, pëma ki rê kuaai xoi naha, napë pëni të nohi ohotapopehe. Rio Negro u hami, napë pëni Indígena të pë temiamapopehe. Lula iha Barreto a wâ hama: 5 anos të hayukema makui, wa wâ huonomi.

Davi xo Dário xo Europa a urihi hami kipi rê hunowei, kama urhipi hami wâritiwë të rê kuprai, maa ma ukarewë, riyâ wano ha wëyëni Europa përiami pë iha.

Davi e Dário Europa a urihi hami kipi rê hupinowei Yanomami përiami, 'Associação' yanomami Hutukara ruruporewë Davi Kopenawa, Dário Vitório Xiriana kipi

Lula a wâ huo: “Kamiyëni wamai papeo ya si tanomi, ya si tapranomi, ya si tëanomi. Ìhini si rê tapouwei, ya wâripë. Ìhi makui, ya si ha tararini, ya si manaxi totihitaprapë. Pruka Indígena pë rê kôkamouwei S.G.C. ha, Davi Kopenawa yaitawë a wâ hama: ai Indígena pë rê kuini papeo si pë xirô hipëaihe, kahë iha (Lula iha). Kamiyë ya wâ hai pëopë, Davi Kopenawa a wâ rê hanowei, Lula iha: “Ya mamô yëo kahë iha. Ìnaha taeni, yama të rê puhiiwei, wa të taa w a i k i a . Y a n o m a m i p ë n i “mineração” a puhiiimihe, Indígena pë urhipi hami. “Governo” urihi teri pë puhixatiopë, kama wama ki ã wayou taomi, urihi iha, maxita pë rê kui naha, wama të taimi. Kamiyë Yanomami yama ki rê kui, kama napë wama ki rê kui, pruka pëma ki hetehetemou, hei pë maxita ha, pruka pëma ki hui, pruka pëma ki kua mi hetua. Ihete hami “mineradora” pë rukëi, pruka të pë waroopë, napë pëni urihi ko kua taimihe, “máquina” ani maxita pë titai tëhë, urihi xerenaki hamiamai, kuwë yaro, pruka pëma ki wâritiprou xorayou, kamiyë pëma ki xo, urihi 'mineração' të rê kui kamiyëni ya unokai himai, kuwë yaro, Yanomami ya të pë nohi ohotamai puhio, 'Governo' iha, pëmai urihi he tatoa napë pëni a nohi ohotapopehe Romero Jucani 'Projeto de Lei de Mineração', yëtu hami, si taprarema. Ìhini si rê taprarenowei, hei tëhë kahë, Lula, wa rê kui, ëhë urihiteri pë rê kuini hei si manaxi totihiapraihe. Hei Projeto si rê kui, pei kahiki ani të pë xirô ximai, 'televisão' a hami, 'jornal' si pë hami, 'rádio' a hami, përiami a riyâ ha kuprou puhioni. Lulani wâha hõra taapë, 'Lei' si ki ha. Yama të puhimi, yama të rukëmai pexiomí. Yanomami pë rê nakimouwei naha, 'Saúde' përiamini të ã kâi hirirema, wâritiwë të pë xirô rê kuprai, Davini të wâha no wayokema, Saúde përiami iha (José Gomes Temporão). Yanomami pë temio xi totihitawë kuwë yaro 'saúde' a nakaihe, Funasa teri pë rê hika rimou rê kuaaiwei naha të totihitawëmi, 'Governo'ni norami si rê ximaiwei, Yanomami pë riyâ ha temimaponi, ‘Ministério da Saúde' urihi teri pëni si tomiaihe. Hei wâritiwë të rê kuprai, Funasa teri pë kuaai xi totihitawëmi yaro..

